

Inhoud

Voorwoord 9

Alleen op de wereld 11

Afstand 18

Soms wel, soms niet 21

Beschermende waan 25

Een streep eronder 30

Psychiater 38

Adviezen 42

De queeste naar het psychische 44

Freud 48

Het lijden dat men vreest 50

Donkere Dagen 56

Morgan 61

Weekend in februari 65

Vrouwenleven 69

De nieuwe wereld 74

Angst 78

Niet meer onderdrukt 84

Comparitie 86

Een man voor de zomer 90

Later 97

Bril 100

Autonome gevoelens 101

De sfinx is een man 103

Vergeten gevoel 106

Heimwee 108

Emigrant 116

Bij de dierenpsychiater 120

Ik overdrijf altijd 125

Achteraf 127

Voorwoord

Dit boek gaat over de paniek van de echtscheiding. Leed is waardig, verlies is waardig, ondergang is waardig, maar de paniek is op dit alles een onwaardig antwoord. Helaas wist ik geen beter. Ook achteraf niet. Het enige dat ik er nu aan doen kan is het een beetje kort houden. Ik heb dus een tamelijk strenge selectie gemaakt uit het vele dat ik in de jaren '73 en '74 vanuit die paniek in *Vrij Nederland* schreef. Maar bijna de helft van dit boek is nieuw, of heeft in elk geval niet eerder ergens in druk gestaan.

Gedeeltelijk is het nieuwe commentaar op het oude, gedeeltelijk is het er een toevoeging aan. Om het van het oude te onderscheiden zijn de titels van de nieuwe hoofdstukken *cursief* gedrukt.

R.R.

Alleen op de wereld

MAANDAG Kloten. Man weg. Koffers gepakt, verdwenen. Moest wel nog even zeggen dat-ie tien jaar ongelukkig was geweest. En dat na elf jaar lang op z'n minst twee keer per week zeggen dat wij toch zo'n ideale combinatie waren. Zonder een beetje wreedheid gaat het blijkbaar niet. Kan barsten ook. Rotter dan het de laatste maanden was kan het nooit worden. Het huwelijk maakt misdadigers van ons allen. Maar wie had dat een halfjaar geleden gedacht? Ik niet. Hij ook niet. Om ons heen stortten de huwelijken in alsof de orkaan Lolita nu ook ons land bereikt had, maar wij zagen toe vol medelijden en trots: ons kon dat niet gebeuren. Waarom eigenlijk niet? Wie blijft er elf jaar verliefd? Nou, maar daar gaat het toch niet om? Nee, maar je moet maar verliefd worden en dan gaat er toch niets boven. Bij mij ook niet trouwens. Achteraf had je het kunnen verwachten. Ineens blijken er redenen zat te zijn. Maar ik wou dat iemand je dat ooit vooraf zei. Net als verhuizen, ziekenhuis, sterven – niemand vertelt je van tevoren wat het betekent. Of misschien doen ze het wel en blijf je als een idioot denken dat het jezelf anders zal vergaan. Niet dat ik mij niet voor alle zekerheid altijd al

met een flinke dosis pessimisme gewapend heb. En wat heb ik er nu aan? Geen malle moeder. Het leven is zo inconsideraat dat je net zo goed optimist kunt zijn: heb je meer plezier ook. Toch, veel samen gelukkig geweest, godverdomme. Wat een rotstreek.

DINSDAG Jezus Christus wat ben ik bedonderd. Voel me bedonderd en werd bedonderd. Bedrog uit consideratie. Natuurlijk – stel je voor het zou eens uit minder onzelfzuchtige motieven zijn... Ben altijd een advocaat van consideratie geweest, maar als je er zelf het object van wordt, gaat het er toch anders uitzien. Van de achtenzeventig uitnodigingen om mij eindelijk voor vol aan te zien, werden er zesenzeventig gebruikt om dat uit ‘consideratie’ toch maar niet te doen. En de overgebleven twee werden weer herroepen, waren een vergissing, een impuls, allang weer over, kwestie van dronkenschap. Woedend. Je geeft iemand de kans niet om te tonen wat ze aan kan door ervan uit te gaan dat ze het toch niet kan. De waarheid niet aan kan. (Had ik misschien ook niet gekund. Kan zijn dat ik er zelf via onderhuidse signalen om gevraagd heb. Alles in zo’n situatie is altijd zo dubbel als de pest.) Gevolg: zestig sigaretten per dag, twee slaappillen per nacht.

Naar de psychiater gefietst. De gevaren van het verkeer houden je faculteiten tenminste bij elkaar. Psych. aardig. Zegt dat we nu tenminste van nutteloze ‘relatietherapie’ kunnen afstappen. Naar mijn ervaring beginnen de mensen er altijd pas aan als het te laat is. (Zie *Games People Play*. Marital games nr. 6, Look How Hard I’ve Tried.) Toen mijn vader weggehaald werd (1940), begon ik in God te geloven, nu man weg is in psychiater.

Huis verdomd donker 's avonds. Niet dat het de afgelopen maanden nou dagelijks feest was, maar toch gek dat je geen kamerdeur kunt openen of er zit helemaal niemand achter. Zelfs niet iemand die met zijn gedachten bij een vreemde jufvrouw is, of gauw de hoorn op de haak legt. Leek toch zo ondraaglijk.

‘Als het leven geen zin heeft, hecht ik er geen waarde meer aan, zegt men. Maar dit dreigement verandert niets.’ Uit het hoofd geciteerd en vertaald. Staat in *Das Unbehagen in der Kultur*, niet meer in huis, kennelijk meegepikt in die koffers. Geniale man, Freud. Wist altijd al dat je niet al je eieren in één mand moet stoppen. Dacht trouwens altijd van mijzelf dat ik dat ook niet deed. Maar zo zie je.

WOENSDAG Bedrukkend is: de ochtend, de middag, de avond, de nacht. Maar tussendoor gaat het wel. Toen ik op mijn zeventiende met schrik merkte dat ik over tijd was, bleken de straten ineens vol vrouwen met zwangere buiken. Nu heb ik de grootste moeite onder mijn vrienden nog enig gelukkig getrouwd echtpaar te vinden. Amsterdam is vol ongelukkige echthelften. ‘Jezus, jullie ook al?’ De overgebleven echtparen kijken je met paniek aan. Vooral de vrouwen zetten hun veren overeind. Er zijn ook mannen bij die door hun vrouwen verlaten werden. Toch, als een man door zijn vrouw in de steek gelaten wordt, is men geneigd die vrouw de schuld te geven, maar als een vrouw door haar man verlaten wordt, vinden de meesten dat het haar eigen schuld is. It’s a man’s world. Lees dit nu eens: ‘Als we een vrouw gezellig zien babbelen met haar tweede man, is het moeilijk om je voor te stellen hoe hardvochtig, onverzoenlijk en kleinzielig ze zich van haar eerste ontdeed. Er zijn twee grote momen-

ten in het leven van een vrouw: als ze voor het eerst hevig verliefd wordt op een man en als ze hem verlaat. Hem verlaten bevredigt zowel haar sadisme als haar masochisme: ijskoud als hij haar smeekt om te blijven en toch met betraande ogen omdat ze besloten heeft weg te gaan.' Aldus Connolly in *The Unquiet Grave*, een mooi boek trouwens. Maar wat, Mr. Connolly, gaat er in u om als u een charmante heer ziet dineren met zijn derde, of vierde vrouw? Hoe heeft die zich ontdaan van zijn eerste, zijn tweede, zijn derde? Ik denk toch niet dat het altijd zachtaardig, verzoeningsgezind en grootmoedig toeging. Iedereen weet dat het de fout van het feminisme is om alle mannen voor rotte vis uit te schelden. Maar het algemene, eeuwenoude, door iedereen grappig gevonden gekanker op vrouwen valt niet op. Het wisselgeld van de conversatie.

DONDERDAG Man belt op, wil weten hoe het mij gaat. Trekt de tien jaar ongelukkigheid in. Vindt nu ons uiteengaan zo ideaal, zoveel beter dan hoe andere mensen dat doen. Oude gewoonte van ons ideaal vinden. Oude gewoonte van mij om daarmee in te stemmen. Achteraf de pest in. Ideale afscheiden bestaan niet. Ik heb nog nooit staan wuiven naar een vertrekkende trein zonder een zinkend gevoel in de knieën. Ook niet naar een vertrekkend perron trouwens.

Parijs 1949. Clochards dronken onder de bruggen. Was toen al bang dat ik zo zou eindigen. Zou het nu gepaste levenswijze vinden.

's Avonds troost gezocht bij G. die alleen woont, stikkies rookt en alles door de sterren bepaald ziet. Het ligt niet aan mij, het ligt aan de combinatie van mijn sterrenbeeld met dat van hem, waarvan niets beters te verwachten viel. Alle huwe-

lijk is trouwens onzin en uit de tijd. Opluchtende gedachte, neem mij voor dat sterrenbeeld voortaan te mijden als de pest. Dat ik in tegenstelling tot G. niet in de sterren geloof, maakt geen verschil; het is een prettige manier om te aanvaarden dat alles is zoals het is, wat op zichzelf al weer een bezwerende formule is die ik mijzelf vaak toegemompeld heb. Het is tenslotte niet de eerste keer dat rampen mij treffen.

Het was een angstige tijd op het laatst. Het huwelijk is intimiteit. In een driehoeksverhouding wordt er op z'n minst meegeluisterd. Zoals wanneer je met iemand telefoneert en er ineens een mevrouw doorheen kwebbelt die op de verkeerde lijn is geraakt. Je vraagt haar op te hangen, maar liever luistert ze ongeduldig mee en laat af en toe merken dat het tijd wordt dat je van de lijn afgaat.

Zou de slager met zijn onzinnige manier van groeten, die mij altijd al irriteerde, tegen de grond willen slaan, en de hele rij boodschappenwijven die voor de kassa van Simon de Wit staat met een machtige zwaai van mijn elleboog opzij duwen en ook graag in huis het een en ander kort en klein slaan, maar doe natuurlijk niets daarvan en trouwens wat heb je aan het kapot maken van meubilair als er niemand is die het ziet?

VRIJDAG De poes voelt zich eenzaam. Kakt in de gang. De mensen houden te weinig rekening met hun huisdieren. Of verbeeld ik het mij maar? Het valt H. tenminste op dat onze schuwe rotkat, die altijd weg was zodra er bezoek verscheen, nu rustig op de bank blijft liggen, lekker dicht tegen mij aan. Nieuwe gedachte voor mij: zou het dan toch niet door mijn voorbeeld gekomen zijn dat de kat zo zenuwachtig werd? Altijd mijzelf de schuld gegeven. Ben misschien anders dan ik dacht. Maar voorlopig zie ik in geen velden of wegen een

zelf. Je wordt jezelf in de ogen van een ander. Als die ander niet meer kijkt, ben je jezelf kwijt. Vooral als er tien jaar lang gekeken werd en met lof ook nog.

Godverdomme, wat denkt die meid eigenlijk wel? Ziet een aantrekkelijk huis en gooit vereend in kracht met de eigenaar de vaste bewoner eruit. En dan nog hopen dat ik geen keel zal opzetten.

's Avonds gegeten bij weer andere initialen, erg gezellig. We begonnen de namen van iedereen die we kennen op te schrijven. Vele, vele echtparen, maar weinige, weinige, waarvan beide helften in een eerste huwelijk zitten. Nooit erg op gelet trouwens. Het is even wennen, maar zo is het toch maar.

Is er dan niets belangrijkers op de wereld? Nee.

ZATERDAG Naar het voorbeeld van G. de grammofoon in de kamer gezet waar ik nu meestal in leef. Celloconcerten van Boccherini, Mozarts Figaro – prettiger dan valium en met vergelijkbaar effect. Zoals trouwens al beschreven in het Oude Testament, de gek geworden Saul, gesust door de harp van David. Samuel zoveel, werd mij in mijn oude leven nog voor het slapengaan uit voorgelezen, maar we kregen het boek niet meer af. Zou daar gemakkelijk sentimenteel over kunnen worden, maar woede is beter dan verdriet en verdriet is weer beter dan angst. Helaas raakt de woede bij mij gauw op en als er een apotheek bestond waar ik hem kopen kon, deed ik het meteen. Mag best wat kosten ook.

'Meid, count your blessings; je hebt je werk, je huis, je salaris!' Allright, I count them: één, twee, drie. En dan zijn er mijn vrienden. En boeken. Jezuschristus, ik heb zeker een halve meter geleerde troost gekocht. Ga nog eens een

bloemlezing maken. Psychologen, filosofen, dichters. Sommigen kende ik al. Van allen denk ik: had ik ze maar eerder gelezen.

Nooit nodig gehad om te beseffen dat er iets is dat ik beter kan dan een ander. Maar je zult zien, ik ga het binnenkort nodig vinden. Want geen zelfvertrouwen meer. Zelfvertrouwen is voor gelukkige mensen. Ongelukkigen moeten maar ambitieus worden, er zit niets anders op.

Middernacht. Gebed voor de zondag: mogen zij zich opknopen aan de strop die zij voor mij gestrikt hebben.

ZONDAG Lieve Heer, ik weet dat U niet bestaat. Wilt U er alstublieft voor zorgen dat alles weer goed komt? En niet voor hem goed en voor mij goed, maar voor ons samen, samen goed? U weet wel wat ik bedoel. Ik hou ook heel veel van U, eerlijk waar, altijd gedaan, dat weet U zelf ook wel. Ik zal het U nooit kwalijk nemen dat ik het nu zo rot heb, als het straks maar weer goed komt. Ik hoef U toch niet te vertellen wat ik voor die man voel, dat weet U toch net zo goed als ik, U laat zich toch hopelijk niets wijsmaken door andere mensen of door mij als ik kwaad ben? Wilt U hem weer naar huis sturen en dat hij weer van mij houdt en dat het nooit meer overgaat?

Afstand

Het voorgaande stukje, geschreven in 1973, heeft nooit in *Vrij Nederland* gestaan. De twee mensen aan wie ik het eerst eens liet lezen, adviseerden tegen publicatie. Ze vonden het, tot mijn verbazing, wel erg rauw. Zelf vond ik het helemaal niet rauw, maar een toonbeeld van satirische zelfbeheersing. Niets dan het topje van de enorme ijsberg die eronder lag, nog geen tiende van wat er in mij omging, geen kwart van waar ik over praatte. Maar zij vonden het rauw. ‘Laat het nog even rusten,’ zeiden ze, ‘tot je wat meer afstand gekregen hebt.’ Een verstandig advies en ik hield mij eraan.

Maar die afstand – wat heb ik op die afstand zitten wachten! Wat heb ik niet mijn best gedaan om er vast op vooruit te lopen. Ik had er twee verschillende voorstellingen van, twee heuveltoppen. De ene heette Sereniteit en de andere Victorie. Sereniteit zou een staat van contemplatieve wijsheid zijn, die een weldadig licht zou uitstralen over het werk onder mijn handen en de mensen voor mijn ogen. Een voorbeeld zou ik zijn van hoe de mens verlies kan omzetten in winst, innerlijk goud dus, waar ik zeer eenvoudig en bescheiden over zou zijn, maar dat ik tot het einde van mijn dagen